

ROMANTISKE STEREOTYPIER ELLER BARNLIGE AVVIK. ARKTIS SOM OPPDRAGENDE ELEMENT I JENTEBØKER FRA 1940- OG 1950-TALLET

Silje Solheim Karlsen

Den oppdragende barnelitteraturen

I barnelitteraturhistorien har det vært en sterk tradisjon for litteratur med et tydelig didaktisk eller moralistisk budskap. Litteraturens siktemål var å oppdra barn i tillegg til å tilby lærdom og underholde, og selv om barnelitteraturen endret seg til en mer moderne sjanger rundt århundreskiftet 1800–1900, da sjangeren som helhet fikk et mer barneorientert perspektiv, fortsatte den oppdragende barnelitteraturen å ha en posisjon i norsk barnelitteraturhistorie. En av endringene mot en mer moderne sjanger innebar at religionen i stor grad sluttet å være det mest betydningsfulle oppdragende element. I stedet fikk eksempelvis naturen en sentral posisjon, ikke minst inspirert av filosofen Jean-Jacques Rousseau og hans *Émile* (1762), som argumenterte for at barn skulle få anledning til å utvikles naturlig og positivt (Rousseau 2010, 17–68). Med Rousseau fulgte en holdningsendring som tydeligere uttrykte kjærlighet til barn og en oppdragelsesmodell som skulle utvikle mennesket til naturlighet. Ideen om å appellere til barns naturlige interesser ble omfavnet av barnelitteraturforfattere, og en av Norges mest populære forfattere av bøker for barn, Gabriel Scott, tok til orde for naturens didaktiske funksjon samtidig som han ytret seg kritisk mot det eksisterende skolesystemet (Slettan 2010, 296).

Naturen ble altså et sentralt element i barnelitteraturen, men i Scotts bøker, som i de fleste andre barnebøker på begynnelsen av 1900-tallet, var det imidlertid slik at naturen oftest fungerte som en dannende treningsarena for *gutter* fra høyere sosiale lag. Livet i naturen for disse guttene var midlertidig og hensikten var å forberede guttene til de krevende maskuline rollene de skulle innta i det moderne samfunn (Slettan 2010, 297). Naturen hadde en didaktisk eller oppdragende rolle, men læringen var hovedsakelig knyttet til det å mestre utfordringene i det moderne samfunnet, ikke i naturen selv. Dette ser vi tydelig i de mange robinsonadene som finnes i barnelitteraturen, der hovedpersonene – guttene – ufrivillig blir isolert fra sivilisasjonen og må improvisere for å overleve. Robinsonadens mønster er slik at hovedpersonen til slutt, etter mange prøvelser, makter å sivilisere det usiviliserte og unnslipper isolasjonen.

I artikkelen “Avkolonisert barndom, koloniserende teori? – Internasjonal barnelitterær teori i konflikt med kunstnerisk praksis i samtidens norske barnelitteratur” viser Åse Marie Ommundsen til barneforsker Marianne Gullestad og skriver at man i Norge tradisjonelt har vært mindre fokusert på trygghet enn i andre land, barns selvstyrte lek i naturen er helt sentral i norske oppfatninger av hva barndom er, og dette gjenspeiler seg i den norske barnelitteraturen. Naturen som et frirom for barn er imidlertid også et vanlig topos i barnelitteratur fra mange land (Ommundsen 2012, 112–113), og i tillegg til Ommundsen, mener både litteraturviter Nina Goga og

Nordlit 35, 2015

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of [the Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

bibliotekar og barnebokspesialist Morten O. Haugen at det finnes en *nordisk* modell for barndom og at *skandinavisk* barnelitteratur har rykte på seg for å være selvstendig og fri (Goga 2012; Haugen 2013). Tar vi svenske Astrid Lindgrens forfatterskap i betraktning stemmer det at hovedpersonene ofte er selvstendige, frie og gjerne noe utradisjonelle, og arven etter Lindgren ser vi tydelig i eksempelvis Maria Parrs moderne barnebokklassiker *Tonje Glimmerdal* (2010), men ser vi på gutte- og pikebøkene som kom ut mellom 1900–1950, tror jeg vi kan slå fast at det *hovedsakelig* er i litteratur for gutter at naturen framstilles som et tydelig frirom der små helter gis anledning til å mestre utfordringer av ulik grad.

I motsetning til guttebøkene følger ikke like mange jentebøker fra første halvdel av 1900-tallet robinsonadens mønster. Der guttene skal mestre prøvelsene i naturen og komme tilbake til samfunnet som menn, har oppdragerlitteraturen for jenter gjerne tilbudt en litt annen rolle. Studier av den norske populærlitteraturen for jenter og unge kvinner på begynnelsen av 1950-tallet viser en synlig arv etter den såkalte “conduct literature”, som var en sentral sjanger både i Storbritannia og USA fra begynnelsen av 1800-tallet. Denne litteraturen hadde som mål å opprettholde de konservative idealene for manerer og moral, og selv om vi ser at tekstene kunne oppskatte verdien av kvinners skolegang og utvikling, var dette kun innenfor rammene av hennes passende rolle: målet var alltid at hun skulle bli en god kone og skape et hjem (Sarromaa 2010; jf. Blom 2006; Korsvold 2008). Jentene som leste denne populærlitteraturen, eksempelvis ukebladnoveller og fortellinger, lærte noe om hvordan en jente skulle være og hva kvinnelighet var. Som Sarromaa påpeker, betyr ikke det at de uten videre overtok normene som ble formidlet, men det er meget sannsynlig at elementer av det de leste fungerte som en slags moralsk veiledning. Gjennom å lese henholdsvis gutte- og jentelitteratur fra samme tid får man et interessant innblikk i oppdragerfunksjonen i samfunnet, ettersom de didaktisk orienterte barne- og ungdomsbøkene tydelig viser at det har vært ønske om å oppdra jenter og gutter ganske forskjellig.

Jenter i Arktis

Det var imidlertid – og heldigvis – ikke bare populærlitteraturens ukebladnoveller som ble lest av unge jenter i etterkrigstida, men også annen skjønnlitteratur. Etterkrigstida er for øvrig en periode i norsk litteraturhistorie der det ble utgitt et betydelig antall memoarer fra polare strøk, fra ishavet, såkalte fangstmannsbiografier. I det hele tatt kan jo tidsrommet fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til 1950-tallet i Norge sies å være en slags gullalder for polarlitteratur. De fleste av oss forbinder polarlitteratur og arktisk litteratur med eventyrlige reiseskildringer, tøffe ekspedisjoner, Amundsen og Nansen og andre polarhelter. I denne litteraturen er det tradisjonelle bildet av Arktis som utfordrende, kaldt og livsfarlig godt dokumentert. Derfor er det ganske interessant at et betydelig antall fortellinger og spenningsbøker for barn og ungdom gitt ut mellom 1930 og 1970 utspiller seg i Arktis, flere av dem med unge jenter i hovedrollen.

En av de store produsentene av barne- og ungdomsbøker i mellom- og etterkrigstida var Estrid Ott (1900–1967), en dansk forfatter som skrev nærmere 80 barne- og ungdomsbøker fra debuten i 1917 til 1966. Jentebøker skrev hun under eget navn, i tillegg til at hun skrev 5 guttebøker med hovedpersonen Sverre under

pseudonymet Magnus Moen. Mange av bøkene til Ott er det vi kan kalle typiske jentebøker som forteller om jenter i overgangen mellom barn og voksen, og som tematiserer forholdet mellom jentenes identitet og omgivelsenes krav til tilpasning. Kari Skjønberg, som har skrevet om opprørere i jentebøker på slutten av 1800-tallet og framover, skriver at selv handlingen i disse bøkene, som tar for seg opprørere, har en tendens til å slutte med at jentene kues og at de til slutt tilpasser seg de strenge rammene for et kvinneliv (Skjønberg 1962; 1977). Dette gjelder også mange av Otts jentehelter, men hva med de som lever i Arktis? Ott var en meget bereist kvinne, som ung reiste hun verden rundt som utenrikskorrespondent for *Berlingske Tidende*, og senere bodde hun både i Finland, USA og på Grønland, i tillegg til i Danmark. Handlingen i Otts jente- og guttebøker finner sted i hele verden, men et relativt stort antall bøker utspiller seg i Arktis – Svalbard, Ishavet og Grønland – eller i det subarktiske Nord-Norge. Ifølge *Nordisk kvindelitteraturhistorie* var Ott i mange år svært aktiv i speiderbevegelsen og uttrykte selv at et mål med hennes pikebøker var å opplyse om den store verden, og åpne verden for jentene. Hun ville vise at man som speider kunne klare seg alene, også om man var jente, og dette synet på en friere og mer naturlig jenteoppdragelse preger bøkene hennes (Fahlgren 1996).

Ott har skrevet flere bøker som har norske jenter i hovedrollen, og to av disse lever på Svalbard: Det er *Siri fra Svalbard* og *Fanny Fangstjente*¹. Med tanker om litteraturens oppdragende element som bakteppe, og med den arktiske naturen som hovedomdreiningspunkt, ønsker jeg i det følgende å rette oppmerksomheten mot disse to jentebøkene og se på hvilket rom denne litteraturen gjør tilgjengelig for jenter og unge kvinner rundt midten av forrige århundre: Hvilken rolle spiller det at settingen er lagt til Arktis, hva slags (moderne?) representasjoner av jenter finner vi i disse bøkene og hva slags holdninger om samfunnets kultur og sosiale konvensjoner formidles?

Fanny Fangstjente og Siri fra Svalbard: Fangstkvinner og ingeniørdrom

I *Fanny Fangstjente* møter vi Fanny, ei jente på 15 år som lever sammen med sin far og sin mor i ei fangsthytte på Svalbard. I begynnelsen av boka møter vi Fanny på slutten av en overvintring, hun og familien venter på båten for å reise ned til Tromsø for å selge årets fangst samt skaffe forsyninger for neste år, før de skal opp igjen om fjorten dager. Vi får vite at det kommende året skal være Fannys siste år på fangst før hun skal begynne på tegneskole. Boka omhandler Fannys liv på Svalbard gjennom en vintersesong og inkluderer også et mysterium som Fanny setter seg fore å løse. Slik sett har boka også preg av en spenningsbok, der hovedpersonen løser et mysterium og blir en helt til slutt. Likevel er dette ingen klassisk spenningsfortelling, og det blir tidlig klart at Fanny er en ganske annerledes hovedperson i ei jentebok. Oppholdet på Svalbard har ikke karakter av en utfordring eller prøvelse, slik tilfellet gjerne er i spenningsbøker for gutter som følger robinsonadens mønster; Fanny har ikke

¹ Original tittel på bøkene er *Siri fra Svalbard* (ugitt 1939 første gang) og *Fanny og Fangstmændene* (utgitt første gang 1944, i norsk oversettelse i 1947). Jeg velger i denne artikkelen å lese bøkene i norsk oversettelse, dette fordi bøkene kan sies å utgjøre to klassikere i norske serier for unge piker, utgitt både i GGP (Gyldendals Gode Pikebøker) og på Gyldendal Norsk Forlag – det er bøker med en tydelig tilstedeværelse i et norsk leseunivers. I sidehenvisninger bruker jeg forkortelsene *SS* og *FF*.

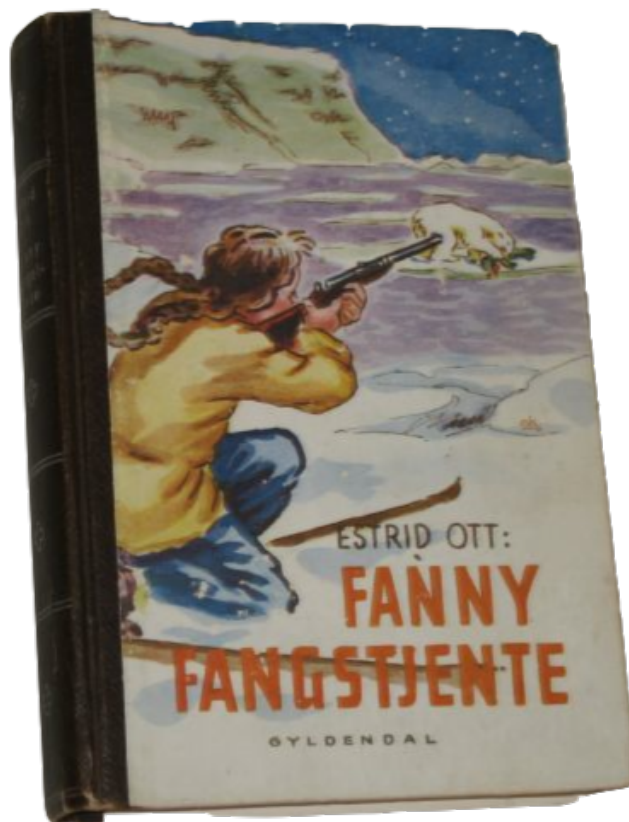

Fig. 1: Estrid Otts *Fanny Fangstjente*. Forsidebilde.

kommet tilfeldig til Svalbard, hun lever her. Og ikke bare lever hun i ei fangsthytte, hun er født i den: “[...] og Fanny fortalte at hun kom til verden i fangsthytta i mørketiden under en snøstorm” (FF 47).

Fanny har mange og store drømmer. Hun drømmer om å bli både fangstkvinne, kunstner og mer til:

Når hun var utlært fangstkvinne og hadde tjent nok penger, ville hun melde seg inn, og når hun var ferdig med skolen, ville hun reise ut i den store verden for å lære enda mer – ja, også for å oppleve alt mulig deilig og spennende naturligvis. Det var nok av steder å reise. Hun ville dra tvers over Canada med hundespenn og padle i kano på Sør-Amerikas mektige elver, og slå leir på bredden om natten. Mat skulle hun nok skaffe seg, bare hun hadde gevær og ammunisjon, for skyte det kunne hun, og flå og partere også. Men en måtte passe seg for giftslanger, og klimaet var steikende hett, det var det verste. Nordmenn passet kanskje best i kalde strøk, ellers kunne de jo blitt igjen i urskogene når de dro på langfart. Men helt til Sydpolen reiste de, for lengselen etter arktiske eventyr hadde de i blodet. (11-12)

Lengselen etter arktiske eventyr har nordmenn i blodet. Og dette er noe av det boka tematiserer. Fanny har arktiske eventyr i blodet, der hun er med på og deltar i alle fangstlivets gjøremål. Hun har egne revefeller, egne hunder og slede, og “Fannys far

behandlet henne som en god kamerat, og lærte henne alle de tusen ting som en flink fangstmann må kunne. Han betraktet henne nærmest som sin elev, enda hun var en pike” (FF 8). Det understrekes her at rollen Fanny får i boka ikke er selvsagt for en pike – og dette kjønnsperspektivet er til stede og problematiseres gjennom boka. Det er nemlig ikke mange kvinner på Svalbard, og selv om Fannys mor må sies å illustrere en form for kvinnelig pionér i Arktis, nemlig husmoren og kona som ble med sin mann på fangst, så utgjør Fanny en kvinnelig kontrast til sin mor, som er veldig hjemmekjær og helst vil være inne og stelle i hytta.² Fannys drøm om å bli fangstkvinne faller heller ikke moren lett for brystet: “Sett ikke griller i hodet på jentungen,” advarte mor. “Det er bare to fangstkvinner på Svalbard foruten meg, og vi har fulgt med mennene våre, det er noe helt annet. En kvinne kan ikke klare seg alene her oppe” (FF 8).

Fanny har imidlertid en kvinnelig rollemodell og et forbilde som er fangstkvinne og klarer seg utmerket alene der oppe, og det er Mathilde:

Mathilde var over seks fot høy, og hadde noen voldsomme krefter. Hun hadde dyp basstemme, og hun lo så det gjorde vondt i trommehinnene. Alt som hette husarbeid blåste hun en lang marsj, men fangst hadde hun greie på. En gang hadde hun reddet sin tufs av en mann fra å bli spist opp av en isbjørn, og en gang hadde hun dradd ham opp av en bre-sprekk i et tau som var skjøtt med en hundepisk og et anorakbelte. (FF 9)

Det kan virke ganske stereotypisk at Mathilde er diger, med dyp stemme, og har en tufs til mann; at rollen som fangstkvinne eller kvinnelig fangstmann i Arktis tilsynelatende er en ukvinnelig rolle. Men samtidig blir Mathilde mor i løpet av boka, hun og mannen bygger ut hytta for å fortsette å bo og leve der. Arktis som arena for Mathilde, som for Fanny, er ikke en treningsarena for å senere fungere i det siviliserte samfunnet; det er en arena som er hjemme og som er framtiden. Slik sett representerer Mathilde ikke først og fremst en mindre feminin eller endog mannlig kvinne, hun representerer sunn fornuft, styrke og evne til å overleve i Arktis. Dette understreker pappaen til Fanny gang etter gang: den som er slapp og giddeløs bukker under i disse omgivelsene. Akkurat det synes også å være bokas hovedbudskap, og det er ganske åpenbart at boka tematiserer Arktis som oppdragende størrelse. Selvsikkerheten, kunnskapen, mestringen av de arktiske omgivelsene er ikke noe som har kommet av seg selv. Fanny har nemlig kjempet imot angsten helt fra hun var en liten pike. Før var hun redd for hundene, for kulden og været og “[...] for de stivfrosne revene som hang til tining i kjøkkenet. Men samtidig følte hun en sterk lengsel etter å kaste seg ut i eventyret, og oppleve det samme som far og storebroren

² Tall fra Norsk polarinstitutt viser at av 357 registrerte navn i navnedatabasen over norske fangstfolk på overvintring på Svalbard, er det 27 kvinner som utgjør en prosentandel på 5,9% andel av overvintringene 1895-1940. Fra midten av 1930-årene finnes det fra 3-7 kvinner med på fangst hvert år, disse kvinnene var som regel med yrkesfangstmenn som koner eller som husholdersker. Gustav Rossnes: *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*. Meddelelser (Norsk polarinstitutt) - (bind-/heftenr. nr 127), 1993, Oslo : Norsk polarinstitutt.

Knut” (FF 127). Det hendte at hun våknet om natten og gråt av redsel, men Fanny lot seg ikke overmanne. Lengselen og drømmen etter arktiske eventyr var sterkere enn angsten, så hun kjempet mot frykten:

“Jeg skal gjøre noe hver eneste dag som jeg ikke tør, for da kan det ikke hende meg noen ulykke” [...]. En gang da far kom hjem med en isbjørn, så han for spøk: “Hvis du drikker av blodet og spiser av hjertet dens, får du bjørnekrefter og bjørnemot.” Hun hadde kretset om bjørnen hele tiden mens den ble flådd, og om kvelden listet hun seg usett ut i kjøkkenet, hvor hjertet lå på en tallerken ved siden av et stort stykke blodig kjøtt. Hun dypet fingrene i blodet og slikket dem rene, og etterpå skar hun et stykke av hjertet og spiste det rått. Og da hun våknet om natten, syntes hun allerede hun kunne merke at kreftene og motet hennes hadde vokst. (FF 128)

Boka kulminerer i en spenningstopp. Fannys far blir alvorlig skadd av et vådeskudd, og Fanny må ta ski og tre hunder og reise til Longyearbyen etter hjelp. På veien løser også Fanny mysteriet med den hemmelige hyttegjesten. Den mystiske vandreren som gjennom vinteren har besøkt alle bistasjonene viser seg å være nok en ungdom som bærer i seg en sterk lengsel etter å leve i Arktis: Lars Lunde, som i stedet for å reise ned til fastlandet for å gå i barberlære, stakk fra båten for å leve ut sin drøm om å være fangstmann. Det ender godt, med at Lars får ta over som fangstmannslærling etter Fanny når hun skal ned på skole, Fannys far får hjelp og Fannys bror Knut får eget fangstterreng. Bokas kvinnelige karakterer fortsetter også sine ganske utradisjonelle kvinneliv: som fangstkvinne, fangstmannskone og kunstnerstudent.

Fanny Fangstjente oppleves som et ganske friskt pust blant jentebøker, og Fanny blir oppdratt i en verden og i et rom som tilbyr alternative kvinneroller, kvinneroller som ikke er aksepterte eller vanlige i sivilisasjonen, uten at dette føles unaturlig eller kontroversielt. Boka idylliserer ikke det hjemlige og trygge, men utspiller seg tvert imot i utfordrende natur. Det er heller ikke hvilken som helst natur som utgjør det dannende eller oppdragende element i denne boka – men den *arktiske naturen*, representert gjennom fangstkulturen. Boka presenterer en tradisjonsrik kultur, overvintringsfangsten, på en troverdig måte – både med hensyn til Fannys familie, men også de to andre fangstmennene/-kvinnene vi blir kjente med, Mathilde og den gamle fangstmannen Bjørvik som er 70 år og som “før eller siden vil [...] dø her oppe”, svarer far, “og slik ønsker han det selv også. Han er en ensom fugl, og passer ikke til å bli sperret inne på et gamlehjem i Norge” (FF 126). Det er kanskje heller ikke tilfeldig at vi finner igjen navn fra den norske fangstmannskulturen i Ottos bok? Fanny minner om navnet på den første kvinnelige fangstmannen i Norge, Wanny Woldstad, som overvintret på Svalbard i fem år på 1930-tallet, og som på mange måter representerte en fri og moderne kvinne som inntok en utradisjonell og annerledes kvinnerolle, men som ble akseptert og respektert for det. Og Bjørvik, den gamle fangstmannen i fortellinga, er navnebror med en av Wanny Woldstads sønner, Bjørvik Jacobsen, som både var med sin mor på fangst i to år som ungdom, og som også overvintret på Svalbard som voksen. Den historiske fangstkulturen og disse

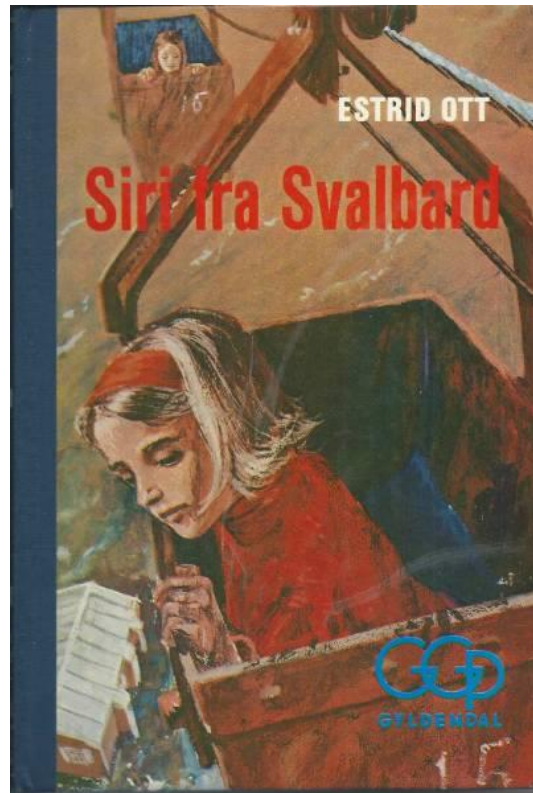

Fig. 2: Estrid Otts *Siri fra Svalbard*. Forsidebilde.

kjente skikkelsene ligger dermed som et bakteppe for de som kjenner den norske polarlitteraturen, og gir en interessant tilleggsdimensjon til Otts jentebok.

Også i Otts andre jentebok fra Svalbard, *Siri fra Svalbard* (1939), finner vi en hovedperson som både lever et litt annerledes familieliv og har utradisjonelle ønsker for framtida. Siri bor i gruvebyen Longyearbyen. Den vinteren vi følger henne bor hun alene sammen med sin far, mens hennes mor og to søstre tilbringer vinteren på fastlandet. Siris drøm for framtida er å bli gruveingeniør som sin far. Siri uttrykker i likhet med Fanny en sterk tilhørighet til Svalbard, og det tegnes opp en skarp kontrast mellom mennesker på fastlandet og på Svalbard, en kontrast som kan sies å reflektere rundt omgivelsenes forskjellige oppdragende funksjon: “Nei, det var ikke lett å være barn i Norge. Hele tiden måtte en tenke på å gjøre all ting riktig, og det tenkte en aldri på her hjemme. [...] Jo, all ting var annerledes i Norge – barn også. Barna var nesten verst” (SS 8–9). I Siris øyne vet ikke barn i Norge noen ting, ikke hvor Svalbard ligger og “ikke hadde de vett på hundesleder og ikke på gruver”.

Siri skulle egentlig bli med de andre kvinnene til fastlandet, både fordi det ville være umulig for far å være barnepike for Siri når han var vintersjef i gruva, men også fordi søstrene mente at “Siri var altfor gutteaktig og vill og ustyren. Grethe håpet at en vinter i Oslo ville hjelpe på henne” (SS 11). For å passe inn i den konvensjonelle kvinnerollen mener søstrene at Siri må bort fra Svalbard, der hun blir for gutteaktig. Siri føler selv at hennes ønsker og behov kommer litt på tvers av det kvinnelige rommet som det forventes at hun skal tre inn i, derfor ønsker Siri å være som en gutt: “Nei, en gutt ville aldri tenkt på den utveien, og Siri ville være som en gutt. Gutter

bet tennene sammen og ga ikke opp. En gutt ville ikke være redd for å gå bort på kontoret til far nå med en gang og snakke med han om saken [...]” (SS 12).

Siri får bli over vinteren i Longyearbyen sammen med sin far, og boka omhandler alt det morsomme og spennende som Siri opplever. Vi som lesere får innblikk i livet i et arktisk gruvesamfunn og hvordan arbeidet i gruvene foregår, ofte på et ganske detaljert nivå. Men først og fremst handler boka om Siri og venninnene Beia og Marie Regina, og disse tre kan sies å representere tre ganske forskjellige jenteroller. Marie Regina er datteren til en fangstmann og bor og lever i en fangsthytte. Likhetene mellom henne og Fanny er slående, og Siris betraktninger omkring fangstfamilien gir gjenklang i *Fanny Fangstjente*, som kom ut noen år senere:

En og annen fangstmann har hun jo sett når han kom til Longyearbyen med slede eller båt fra de fjerntliggende hyttene sine for å hente post. Hun visste godt at enkelte av dem hadde konene med – men var det mer enn tre på hele Svalbard, mon? Ikke mange kvinner har mot på en overvintring i en øde fangsthytte mellom ville fjell, helt avskåret fra andre mennesker i mange, mange måneder. Hun har hørt om en kvinne som fødte to barn her oppe i villmarka. Men aldri har hun tenkt seg at en ungpике på hennes egen alder kunne være med på fangstlivet. (SS 56–57)

Marie Regina sprudler av liv, hun blir beskrevet som sterk og utholdende, med god balanse, og hun mestrer skikjøring, hundekjøring, ror og er med på fangst. Og selvsagt kommer de over og frakter hjem en isbjørn som er drept av selvskudd når Siri tilbringer en helg på besøk. Fangstlivet framstilles som ekte og sunt og det frie, naturlige livet forbindes også med sjelelig sunnhet og identitet: “På en måte var hun svært barnslig for sin alder, og på en annen måte svært voksen. En hadde på fornemmelsen at hun var seg selv bestandig – like mye her i det store, fremmede huset som hjemme i fangsthytta” (SS 60). For Marie Regina, slik som for Fanny, gir livet i den arktiske villmarken andre utviklingsmuligheter og et annet tilgjengelig feminint rom enn det siviliserte samfunnet gir. Livet på fangst står ikke i motsetning til det å være jente, men gir rom for å være jente på en annen måte. At det er naturen som gir dette alternative spillerommet blir tydelig når en sammenligner Marie Regina med Siri. Siri har en drøm om å bli gruveingeniør, hun ønsker å fylle en rolle i samfunnet, men det blir tydelig at dette samfunnet ikke nødvendigvis tilbyr så mange alternative rom for kvinner. Responsen Siri får fra sin bestevenninne Beia viser dette:

- Skal jeg betro deg noe? sier hun plutselig. – Men du må altså ikke fortelle det til en levende sjel. Vet du hva jeg vil bli når jeg blir voksen?
- Nei?
- Gruveingeniør.
- Beia stanser og ser på henne med tvil i øynene.
- Men det kan du da ikke.
- Hvorfor ikke? spør Siri iltert.
- Fordi du er jente vel. Så klart.
- Men Siri synes aldeles ikke at det er klart.
- Ja, og så? spør hun kampberedt. (SS 67)

Siris strategi ser ut til å være å avvise det kvinnelige, og omfavne en slags mannlig identitet. Gjentatte ganger kommer hun med utsagn som:

- Vi to mannfolkene er da ikke redde for en liten kuling” (51); [...]
- Dine bordmanerer, unge dame. Jeg er redd for at de vil sjokkere din mor. Da setter Siri begge albuene i bordet og sier inntrengende:
- Ærlig talt, far, når det ikke er damer til stede. Og så lenge jeg ikke smatter, så...? Vi har det da så hyggelig. (SS 7)

Gjennom boka viser Siri forakt for feminine saker som matlaging, husarbeid, håndarbeid – samtidig som hun ofte framstår som trassig, utålmodig og lite empatisk. Beia på sin side framstilles i boka som mer engstelig, mye roligere, mild og hengiven. Hun er omsorgsfull og drømmer om å bli sykepleier når hun blir stor. Beia har på mange måter en korrigerende rolle overfor Siri gjennom hele boka.

Hva som skjer med Siri er uvisst. Hun avslører framtidsdrømmen for sin far, og hans respons kan tyde på at Siri har muligheter til å få drømmen oppfylt:

- Nå ler han dempet og betrakter henne ettertenksomt.
- Det skulle være moro om du virkelig gikk den veien.
- Siris ansikt stråler av lykke, og far sier: - Det finnes jo en kvinnelig gruveingeniør i Norge alt, så det *kan* gjøres. (SS 69)

På den andre siden ender Siris historie med at hun skal reise ned fra Svalbard og fra sin far, til moren og søstrene, og fremtiden hennes forblir ukjent for oss lesere. Likevel viser sluttordene at de arktiske omgivelsene har vært avgjørende for Siri: “Likevel er det tårer i øynene hennes når hun tenker på at hennes barndom på Svalbard er slutt. Den har vært så usigelig lykkelig” (SS 126).

Vi møter både Fanny og Siri mens de lever på Svalbard og begge har framtidsdrømmer som bryter med hva som var ansett som vanlig for jenter og kvinner i etterkrigstidens Norge. Det er likevel en interessant forskjell mellom disse jentene. Fanny framstår som en svært varm og empatisk jente, mens Siri framstår mer som en impulsiv guttejente som ikke nødvendigvis setter andres behov foran sine egne. De arktiske omgivelsene ser likevel ut til å ha vært avgjørende for både Fanny og Siri sine litt uvanlige livsmål: det er på Svalbard de har fått disse framtidsdrømmene – og en holdning om at det meste er mulig. Fannys rollemodell er fangstkvinnen Mathilde, mens Siris rollemodell synes å være hennes far som er gruveingeniør.

Brevet fra Svalbard: en dannelsesreise til “denne vesle, siviliserte pletten langt inne i vinterlandet”

Ettersom både Fanny og Siri er bofaste på Svalbard, kan det kanskje avslutningsvis være interessant å sammenligne med en jentebok der hovedpersonen *reiser til* Arktis i løpet av handlinga. I den norske forfatteren Inger Bersets bok *Brevet fra Svalbard* (1956)³ møter vi Gisken, som bor sør på fastlandet og er en overvektig, lett fornørmelig jente som føler seg litt utenfor. Giskens liv handler om å bli godtatt og

³ I sidehenvisninger *BS*.

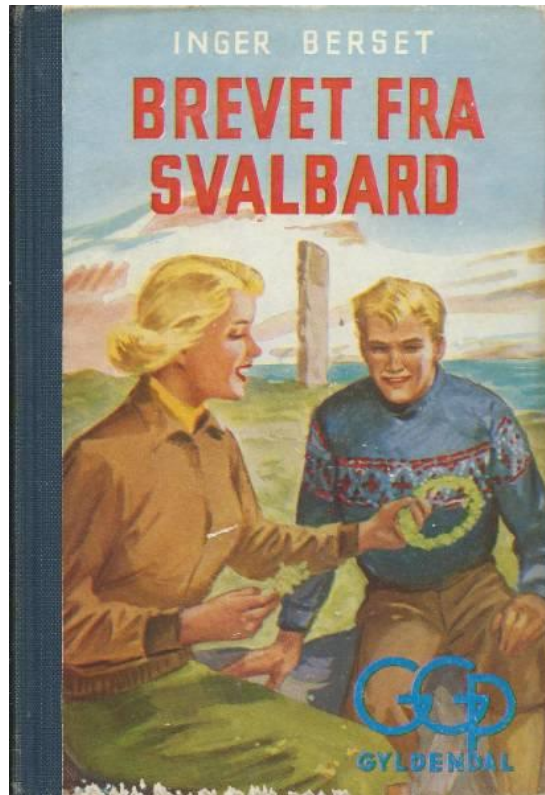

Fig. 3: Inger Bersets *Brevet fra Svalbard*. Forsidebilde.

akseptert for den hun er, men hun har både dårlig selvtillit og negativ holdning til det meste. Da hennes eneste venninne Karen må flytte, faller på mange måter hennes verden sammen. Heldigvis får Gisken et brev fra Karen som nå bor på Svalbard sammen med sin mann, og Karen inviterer henne opp til sommeren. Sommeren på Svalbard blir vendepunktet for Gisken og har en entydig positiv innvirkning både på hennes fysiske framtoning og hennes innstilling til folk og livet.

Brevet fra Svalbard retter seg mot en litt eldre leserkrets enn *Fanny Fangstjente* og *Siri fra Svalbard* ettersom hovedpersonen Gisken har fylt atten år da Svalbardreisen tar til. Boka er også mer i tråd med den typiske populærlitteraturen for jenter og kvinner fra 1950-tallet: romaner og fortellinger som setter en standard for hvordan jenter og kvinner skal være, som tar for seg “[...] den unge piken på vei inn i voksen alder, og det viktige skillet som viste at barndommen nå var et tilbakelagt stadium, var at boken endte med heltinnens forlovelse og klang av bryllupsklokker” (Skjøsberg 1977, 58). Giskens hovedprosjekt i boka synes å være og finne seg en kjæreste. Når Gisken endelig har kommet fram til Svalbard, ser vi at intrigen i boka blir tydelig: Gisken forelsker seg i Leif, som jobber i Ny-Ålesund, men det gjør også sykepleieren Lilly.

For Gisken innebærer sommeren på Svalbard en voldsom endring og utvikling, og selv om handlingsmønsteret og normen i boka på mange måter er konservativ og anti-moderne sett med våre øyne, ser vi samtidig at Svalbard faktisk svarer til en ny og moderne oppfatning av Arktis: som et sted mennesker kan finne opp seg selv på nytt; et ikke-sted eller kanskje heller et sosialt sted som gjør det mulig å innta en

annen rolle. Dette er tråd med hva Zygmunt Bauman kaller “liquid modernity”, en sentral del av modernitetsprosessen (Bauman 2000, 13–14). Og dette er kanskje viktig å understreke: til tross for at Giskens mål – ekteskap – ligger innenfor det tradisjonelle kvinnelige rommet, så muliggjør Svalbard at Gisken “gjen-oppfinner” seg selv, ikke bare som en framtidig kone, men også som yrkeskvinne i det hun får tilbud om jobb som lærer i Ny-Ålesund. Sett gjennom 1950-tallets briller er det faktisk en utradisjonell og moderne handling for en ung kvinne å reise opp til Svalbard og skape seg et liv der. Gisken “gjen-oppfinner” altså seg selv på Svalbard – eller Arktis oppdrar Gisken til å bli en bedre utgave av seg selv. At forandringen er betinget av omgivelsene viser seg i at hovedårsaken til endringene kommer av at Gisken etter hvert mestrer naturen. Fra å være klønete og engstelig for å gå en liten fottur i Longyearbyen tar Gisken til slutt flere sledehunder med seg alene på tur: “Hun var blitt kjent med dem nå, og det morsomste hun visste var å ta dem en tur i rask springmarsj.” (BS 120). Hun gjør også et nummer av at hun faktisk går i sporene etter Amundsen og Nansen, og for Gisken utgjør oppholdet mange prøver i tøffhet og utholdenhet.

Selv om Gisken føler at oppholdet er som en ekspedisjon å regne, og selv om Arktis endrer Gisken fra å være klønete, litt overvektig og introvert til å bli tynn, morsom og populær, ser vi at Giskens framtid likevel ligger innenfor det tradisjonelle kvinnelige rommet, i motsetning til framtiden for Fanny og kanskje også Siri. Det er interessant at *Brevet fra Svalbard*, som kanskje er den mest typiske jente- eller ungpikéboka av disse tre, presenterer et Arktis som ligner på det vi finner i *guttebøker*: en oppdragende arena som skal gjøre hovedpersonen i stand til å skape seg et liv i sivilisasjonen: Svalbard, med sine prøvelser, har gjort Gisken i stand til å vinne den mannen hun vil ha, slik at hun kan gå inn i et tradisjonelt kvinnelig liv i tråd med samtidas normer. Selv om hun skal reise opp igjen til Ny-Ålesund for å undervise barna der, er det til sivilisasjonen hun skal, det understreker hun selv når hun forteller sin gamle klassekamerat Per at hun skal reise opp igjen:

“ – Ingen grunn til å være så imponert over det, lo Gisken. – Jeg skal ikke opp og overvintre som fangstkvinne og skyte isbjørn, hvis det er det du tror. Skjønt det er da kvinner som har gjort det og. Det er veldig sivilisert der, skjønner du. Damene er minst like fine som er i byen og går i teselskaper til hverandre, og allting, med “hatt og slør og blomster på - -”, nynnnet Gisken. (BS 134)

Oppdragende Arktis

Fanny Fangstjente, *Siri fra Svalbard* og *Brevet fra Svalbard*, tre jente- eller ungpikébøker fra 1940- og 1950-tallet, tilbyr ulike representasjoner av Arktis. Vi møter tre ganske forskjellige hovedpersoner, som lever i tre forskjellige verdener, og gjennom dette får vi innblikk i flere ulike tilgjengelige rom for jenter og kvinner, og flere mulige kvinneroller, på denne tiden. I tråd med Skjønberg sine studier av den norske barnelitteraturen på 1960- og 1970-tallet, ser vi at de bøkene som henvender seg til litt yngre lesere, mellom 10–14 år, viser fram et mindre begrenset handlingsrom for jenter enn den boka som retter seg mot ungdommer: “Som barn hadde pikene tydeligvis ganske stor frihet, og det vrimler av viltre pikebarn i barne-

litteraturen allerede ved slutten av forrige århundre” (Skjøsberg 1977, 59). På terskelen til voksenlivet blir det imidlertid alvor for de unge pikene, og selv om overgangen oppleves brutal inntil det uutholdelige for noen bokheltinner, ender det som regel med at samfunnets krav vinner til slutt: “De fleste pikene fikk likevel uten slike drastiske midler sin belønning for god oppførsel i form av en ektemann” (Skjøsberg 1977, 59). Slik skjer det jo for Gisken i *Brevet fra Svalbard*. Den mest utpregete ungpikéboka tilbyr også den mest normative forståelse av hva det innebærer å være ung kvinne på 1950-tallet: i denne boka ser vi at Arktis får en tydelig oppdragende rolle, men målet er likevel tradisjonelt: et kjærlighetsforhold er Giskens belønning for å “gjen-oppdage” seg selv og innta en passende kvinnerolle.

En forskjell i framstillingen av Fanny, Siri og Gisken ligger altså i alderen – at Fanny og Siri ennå kan sies å være barn og dermed tillates å være mer viltre og ukonvensjonelle enn Gisken. Både Fanny og Siri, som er rundt 15 år gamle begge to, står imidlertid på terskelen til voksenlivet. De er to selvstendige jenter med et klart mål for fremtiden, mål som på mange måter bryter med de sosiale krav samfunnet satte for jenter på denne tiden. Fanny, som lever et fangstliv, får vokse opp i stor frihet, som jente, uten begrensninger – og dette ser også ut til å gjelde for fremtiden. Det ligger ingen ektemann i kortene. Det mest utradisjonelle ungpikelivet gir altså et større handlingsrom for vår heltinne. Denne boka viser i tillegg til Fanny en annen sterk, utradisjonell kvinne – fangstkvinnen Mathilde – og selv om Fannys mor i sammenligning kanskje kan sies å representere en mer konvensjonell kvinnerolle, framstiller *Fanny Fangstjente* tre moderne jenter og kvinner som overskrider kjønnsroller og tradisjonelle kjønnsbestemte skillelinjer. Også i *Siri fra Svalbard* finner vi en frisk fangstjente i Marie Regina, og i skildringen av hennes liv er ikke kjønn en begrensning. Det er ingen guttejente vi møter, men en kompetent heltinne som lever et fritt liv. Det er heller ingenting i boka som tilsier at hun ikke skal fortsette med det. Da er det litt mer usikkert om Siri, som også kan sies å være en vilter ungpике, blir temmet i overgangen til voksenlivet. Siri ønsker å bli gruveingeniør, og handlingen i boka kan tyde på at Siris handlingsrom er noe mer begrenset enn Fannys: Siri har nemlig rollen som guttejente og tar avstand fra den tradisjonelle jenterollen. Og om hun får bli ingeniør, vet vi jo ikke.

Det er ganske interessant at det er den danske forfatteren som skriver fram de mest frie og selvstendige jentene. Ott sitt engasjement i speiderbevegelsen og hennes internasjonale orientering speiles i det synet på pikeoppdragelse som kommer fram i bøkene. Innenfor en moderne opplysningsdiskurs gir Otts bøker opplæring om natur og menneskers levemåter i eksotiske omgivelser, og de ekstreme omgivelsene i Arktis utgjør en perfekt ramme for å formidle et syn på jenter som like gode som gutter; like fysisk og mentalt kompetente til å klare seg selv. Ott tar i bruk det arktiske sublime når hun beskriver Svalbard, det gjelder både skildringene av naturen med sine farlige isbreer og rovdyr, men også det som utgjør sivilisasjonen på Svalbard: gruvegangene og den arktiske gravedriften framstår som uhyggelig og livsfarlige, samtidig som de utgjør livsgrunnlaget for befolkningen i Longyearbyen. Jeg tror ikke det er tilfeldig at to av de tøffeste jentene en finner blant Otts pikehelter bor og lever på Svalbard. En kan for øvrig argumentere for at også Bersets bok skriver seg inn i en opplysningsdiskurs når hun skildrer en fremmed, eksotisk del av Norge. Bersets skildringer av Svalbards natur spiller ikke i like stor grad på det

sublime som Otts; Berset kan kanskje sies å være mer domestiserende i det hun hjemliggjør Arktis og vektlegger i større grad det siviliserte og trygge samfunnet.

Kanskje kan vi ut av dette slutte at den tydeligste forskjellen mellom disse bøkene er *hvordan* Arktis virker som oppdragende element? Både Fanny og Siri lever i Arktis, og ingen av dem opplever de arktiske omgivelsene på Svalbard som noen prøve eller test, slik Gisken, som kommer på besøk, i mye større grad gjør. Bergljot Østerås har gjort en nyere studie (2010) og skrevet om kjønn i barnelitteraturen for mindre barn. Østerås peker på hvordan kjønnsroller ennå tydelig formidles og reproduseres i litteraturen når gutter framstilles som sterke og aktive, mens jenter er tilpasningsdyktige og passive (Østerås 2010, 21). Gisken kan på mange måter sies å være mer passiv enn Fanny og Siri, som framstår som svært handlekraftige og aktive jenter. Kanskje har omgivelsene en annen betydning og en annen innvirkning på Fanny og Siri?

Dette bringer oss tilbake til settingens betydning og også denne artikkelens begynnelse, med barne- og ungdomslitteraturens didaktiske natur og hvordan settingen i denne litteraturen fungerer som oppdragende element. Settingen er svært viktig i fiksjonslitteraturen. Ikke bare har omgivelsene innflytelse på karakterene; settingen etablerer gjerne omstendighetene i handlingen, også om det er en allusjon. Ikke minst er settingen tett knyttet til faktorer som identitet og kultur. At Arktis har en sterk påvirkning på menneskene som oppholder seg der, ser vi eksempelvis i den meget omfangsrike dokumentariske litteraturen skrevet av oppdagere, polarforskere, ekspedisjonsledere og fangstfolk. Også Rousseau skisserte et skille mellom mennesker i sør og mennesker i nord når han hevdet at mennesker som lever i nord er av et mer hardført slag, og at dette kommer av det tøffe klimaet de må utholde (Rousseau 2010, 38). I *Fanny Fangstjente og Siri fra Svalbard* ser vi at Svalbard ikke fungerer som en forberedelse til voksenlivet i det siviliserte samfunnet, men som en setting som oppdrar menneskene som lever der til å mestre de arktiske omgivelsene. I tillegg er ikke mulighetene betinget av kjønn: i de arktiske omgivelsene er ikke rammene for jentenes og kvinnes frirom og handlingsrom så strenge og tette, her kan også jenter utfolde seg og vise styrke, utholdenhet, snarrådighet og kunnskap. Arktis tilbyr altså andre – mindre konservative, mer moderne – rom og roller for jenter og kvinner, selv i det meget kjønnskonservative etterkrigstids-Norge.

Litteratur

- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Berset, Inger. 1956. *Brevet fra Svalbard*. Oslo: Gyldendal
- Birkeland, Tone og Ingeborg Mjør. 2012. *Barnelitteratur: sjangrar og teksttypar*. Oslo: Cappelen Damm.
- Blom, Ida. 2006. "Brudd og kontinuitet. Fra 1950 til årtusenskiftet." I *Med kjønnsperspektiv i norsk historie. Fra vikingtid til 2000-skiftet*, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, 333–90. Oslo: Cappelen Damm.
- Fahlgren, Margaretha (red.). 1996. *Nordisk kvindelitteraturhistorie 3: Vide Verden 1900-1960*. København: Rosinante/Munksgaard.

- Goga, Nina. 2013. "Myten om det frie og selvstendige nordiske barnet" <http://www.kulturradet.no/kunstloftet/vis-artikkel/-/kl-artikkel-2013-nina-goga-nordisk-raads-barnelitteraturpris> Konsultert 15.01.2015.
- Haugen, Morten O. 2013. "Barnelitteraturen kommer til syne" <https://barnasforfatterleksikon.wordpress.com/2013/11/10/barnelitteraturen-kommer-til-syne/> Konsultert 15.01.2015.
- Karlsen, Silje Solheim. 2014. "Fangstmannsbiografien og heltelitteratur. Med et skråblikk på sjangeren: Wanny Woldstad, Henry Ette, Thorleif Bjertnes og Henry Rudi." *Nordlit* 32:1–16.
- Korsvold, Tora. 2008. *Barn og barndom i velferdsstatens småbarnspolitik*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ommundsen, Åse Marie. 2012. "Avkolonisert barndom, koloniserende teori? – Internasjonal barnelitterær teori i konflikt med kunstnerisk praksis i samtidens norske barnelitteratur." *Edda* 99, 2:104–15.
- Ott, Estrid. 1939. *Siri fra Svalbard*. Stavanger: Gyldendal (GGP).
- Ott, Estrid. 1947. *Fanny Fangstjente*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Parr, Maria. 2010. *Tonje Glimmerdal*. Oslo: Samlaget.
- Rossnes, Gustav. 1993. *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940. Meddelelser nr. 127*. Oslo: Norsk polarinstitutt.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2010. *Emile – eller Om oppdragelse*. Oversatt av Kirsten Marianne Bessessen. Oslo: Vidarforlaget.
- Sarromaa, Sanna. 2010. "En skikkelig pike – representasjoner av ung kvinnelighet i *Det Nye* i 1958." *Tidsskrift for kjønnsforskning* 1:4–22.
- Skjøsberg, K. 1962. "Opprørerne i pikebøkene." *Samtiden* 71, 3:173–86.
- Skjøsberg, K. 1977. *Kjønnsrollemønster i skandinaviske barne- og ungdomsbøker*. København: Gyldendal.
- Slettan, Svein. 2010. *Inn i barnelitteraturen*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Østerås, Bergljot. 2010. "Fortellinger om kjønn i barnelitteraturen." *Første steg* 3:18–21

About the Author

Silje Solheim Karlsen (silje.karlsen@uit.no) is Associate Professor at UiT – the Arctic University of Norway. She received her PhD in Nordic literature at the University of Tromsø in 2012 with the thesis "Triumf, lojalitet, avstand: Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) – og bøker i dens kjølvann". Recent publications include "Nostalgisk erindring og polar karrierehistorie. Fridtjof Nansen: Blant sel og bjørn: min første ishavs-ferd (1924)" (2012), "Between Romanticism and Rationality: The Arctic Traveler in Fridtjof Nansens Farthest North (1897)" (2013), "Fangstmannsbiografien og heltelitteratur. Med et skråblikk på sjangeren: Wanny Woldstad, Henry Ette, Thorleif Bjertnes og Henry Rudi" (2014) and «Roger? Rrrrr. Lyddikt og faenskap» (2014).

Summary

Children's literature has traditionally tended to be aimed primarily at raising and educating children. The setting has played an important role as a didactic and educational element, especially in literature for boys, where the natural setting has been pictured as a space of freedom without boundaries, following the pattern of the robinsonade. However, the didactic literature for *girls* was more related to the eighteenth-century genre of conduct literature, a British tradition aimed at giving girls and young women a sense of how they ought to behave, think, feel and respond, following conservative ideals of manners and morals. With this tradition in mind, it is quite interesting that many Norwegian books written for children and teens between the 1930s and 1970s take place in the Arctic, several of them with young girls as heroines and protagonists. Drawing on theories of the didactic function of children's literature, focusing especially on the Arctic landscape as setting, this article examines three girls' books from the period 1930–1950 and the roles and spaces this literature present as available for girls and young women. It addresses questions of the significance of the Arctic setting, and asks what kind of space these narratives offer and what kind of limitations and possibilities the representations contain.

Keywords

Girls' books, conduct literature, Arctic, gender, didacticism.